

ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ КВАЛІФІКОВАНИХ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

УДК 378. 147 : 005.6

Медвідь Л. Г.,

lmedvid@meta.ua, ORCID ID: 0000-0003-2292-9067,

Researcher ID: G-9223-2019,

к.е.н., проф., професор кафедри бухгалтерського обліку, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Семак Б. Б.,

bbsemak@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2198-3790,

Researcher ID: E-7511-2019,

д.е.н., проф., проректор з наукової роботи, професор кафедри маркетингу, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

НАУКОВА РОБОТА У ФОРМУВАННІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ОСВІТНЬОЇ ТРАЄКТОРІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** Стаття присвячена одній з актуальних проблем вищої школи – організації науково-дослідної роботи студентів як складової формування їх індивідуальної освітньої траєкторії. Зокрема, розкривається сутність такого поняття, як науково-дослідна робота студентів, та розкриваються її завдання в умовах удосконалення процесів індивідуалізації навчання, імплементації студентоцентрованого підходу, що передбачає врахування індивідуальних можливостей та потреб здобувачів вищої освіти, розширення їхньої свободи щодо вибору форм та способів науково-дослідної роботи, визначення студентами індивідуального наукового пошуку, а як наслідок, усвідомленого формування індивідуальної освітньої траєкторії. Висвітлюються внутрішні чинники, що сприяють мотивації здобувачів вищої освіти до наукової роботи. Зазначається також, що при організації студентської науково-дослідної роботи необхідно враховувати особистісні характеристики студентів у їх готовності до наукової діяльності. Основна увага зосереджується на характеристиці основних форм науково-дослідної роботи студентів: науково-дослідній роботі студентів в освітньому процесі, що передбачена навчальними планами та програмами освітніх компонент, і науково-дослідній роботі студентів, яка здійснюється під керівництвом науково-педагогічних працівників у позанавчальний час. Характеризуються основні способи подання результатів науково-дослідної роботи студентів, а саме: реферат, тези, доповідь, стаття, презентація тощо. Обґрунтовується необхідність впровадження сучасних форм науково-дослідної роботи як в освітній процес, так і у позанавчальний час. Так, перспективними та ефективними формами науково-дослідної роботи студентів, на думку авторів, є: їх залучення до досліджень на підприємствах чи у корпораціях, пов'язаних з підготовкою навчальних кейсів; участь студентів у конкурсах з отримання дослідницьких грантів, участь у наукових проектах, спеціалізованих студентських наукових спільнотах, інтернет-форумах і дискусіях. Участь у такій науковій роботі має бути обов'язково відображена в індивідуальному навчальному плані здобувача вищої освіти та врахована роботодавцями при працевлаштуванні як одна з переваг на ринку праці.*

Ключові слова: науково-дослідна робота студентів, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти, індивідуальна освітня траєкторія, студентоцентрований підхід, реферат, тези, доповідь, стаття.

Medvid L.G.,

lmedvid@meta.ua, ORCID ID: 0000-0003-2292-9067,

Researcher ID: G-9223-2019,

Ph.D., Professor, Professor of the Department of Accounting, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

Semak B. B.,

bbsemak@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-2198-3790,

Researcher ID: E-7511-2019,

Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Research, Professor of the Department of Marketing, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

SCIENTIFIC WORK IN THE FORMATION OF INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORY OF APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. The article is devoted to one of the current problems of higher education - the organization of scientific work of students as a part of the formation of their individual educational trajectory. In particular, the essence of such a concept as scientific work of students is revealed and its tasks in terms of improving the processes of individualization of learning, implementation of student-centered approach, which implies consideration of the individual capabilities and needs of higher education applicants, expanding their freedom to choose forms and methods of scientific work, students' determination of individual scientific search, and as a consequence - conscious formation of individual educational trajectory, are disclosed. The internal factors that contribute to the motivation of higher education applicants to implement the scientific work are highlighted. It is also noted that when organizing student scientific work it is necessary to consider the personal characteristics of students in their readiness for scientific activity. It is emphasized on the characteristics of the main forms of scientific work of students: scientific work of students in the educational process, provided by curricula and programs of educational components, and scientific work of students, which is carried out under the guidance of scientific & teaching staff during the extracurricular activities. The main ways of presenting the results of students' research work are characterized, namely: essay, abstract, report, article, presentation, etc. The necessity of introduction of modern forms of scientific work both in educational process and in extracurricular time is substantiated. Thus, promising and effective forms of scientific work of students, according to the authors, are their involvement in research in enterprises or corporations related to the development of case studies; participation of students in competitions for research grants, participation in research projects, specialized student research communities, online forums and discussions. Participation in such scientific work must be represented in the individual curriculum of the applicant and considered by employers during the employment process as one of the advantages in the labor market.

Key words: scientific work of students, institutions of higher education, applicants of higher education, individual educational trajectory, student-centered approach, essay, abstract, report, article.

JEL Classification: I 21, J 24

DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2020-59-18>

Постановка проблеми. Для розвитку сучасної вищої школи основним пріоритетом є запровадження студентоцентрованого підходу, який передбачає врахування індивідуальних можливостей та потреб здобувачів вищої освіти, гармонійне поєднання як професійних, так і їх особистісних якостей, здатність до саморозвитку та самореалізації в майбутній професійній діяльності. Тому освітній процес закладів вищої освіти дедалі більше передбачає розширення свободи вибору компонентів освітніх програм, визначення індивідуального змісту освіти, формування індивідуальної освітньої траєкторії, особливо в частині науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти.

Важливою складовою індивідуального навчального плану здобувача вищої освіти є цілеспрямована, ефективно організована науково-дослідна робота, яка забезпечує можливість активної співпраці між викладачами і студентами, що посилює інтерес до майбутньої фахової діяльності та набуття знань, умінь та навичок інноваційного мислення.

У сучасних умовах науково-дослідна робота студентів перетворюється із засобу розвитку творчих здібностей найбільш успішних і обдарованих студентів в систему, що дозволяє підвищити якість підготовки усіх фахівців за кожною освітньою програмою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення наукової літератури з теми дослідження свідчить, що проблема організації науково-дослідної роботи студентів у ЗВО України перебуває у колі актуальних досліджень широкого загалу вчених. За результатами своїх наукових досліджень визначили сутність та завдання науково-дослідної роботи студентів О. Даниленко, В. Марцин, Н. Міценко, Г. Пономарьова, Л. Степаненко, В. Яремчук та інші. Загальні засади, зміст, форми та методи організації науково-дослідної роботи здобувачів вищої освіти були висвітлені у наукових працях вчених Л. Антонюк, І. Беха, К. Богущької, Н. Василькової, Л. Виготського, О. Виходцевої, О. Власової, Н. Гришиної, С. Злепко, І. Казак, Г. Костюк, Д. Мазоренко, А. Нісімчук, А. Павленка, О. Русанової, В. Сацка, П. Скляр, Ю. Скобло, Л. Тіщенко, М. Фіцули, Я. Шопи та інших.

Проте, попри накопичений досвід наукових досліджень феномену професійної підготовки фахівців, проблема підвищення рівня та ефективності наукової роботи студентів в умовах трансформації вищої освіти поки що залишається малодослідженою і, на наш погляд, потребує значної уваги.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз структури, змісту та форм організації науково-дослідної роботи студентів закладів вищої освіти у контексті їх професійної підготовки та формуванні індивідуальної освітньої траєкторії.

Набуття професійних компетентностей вимагає від сучасного здобувача вищої освіти активно долучатися до творчої наукової роботи, що вимагатиме навичок постановки та вирішення проблем, набуття певних організаційних здібностей, досвіду дослідницької діяльності тощо. Саме тому в нашому дослідженні розглянуті умови та чинники, що сприяють формуванню мотивації здобувачів вищої освіти до наукової роботи, проаналізовано актуальність науково-дослідної роботи для майбутніх фахівців у їх професійній підготовці та співвідношення освітнього процесу з науковою діяльністю у закладах вищої освіти.

У статті досліджуються сутність поняття “науково-дослідна робота студентів” та її основні завдання; виділено особистісні характеристики студентів в їх готовності до наукової діяльності, описано форми і способи наукового пізнання майбутніх фахівців та запропоновано запровадження сучасних форм науково-дослідної роботи студентів як в освітньому процесі, так і у позанавчальний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наука, як відомо, - це частина загальнолюдської культури, а її досягнення складають головні скарби людства.

Вітчизняні вчені виокремлюють дві основні соціальні функції сучасної науки – пізнавальну і практичну. “Пізнавальна функція у науково-дослідній роботі здійснюється не тільки у сфері науки, але й є спеціалізованим видом діяльності індивідуума, що спрямована на здобуття специфічного продукту – наукових знань. Вона має свої характеристики й особливості, які відповідають встановленим критеріям і нормам. Тільки наукова сфера зберігає об’єктивні знання, які постійно використовуються для подальшого пошуку інших знань з різних галузей, спеціальностей та спеціалізацій. Наукові знання постійно інтегруються” [3, с. 333-336; 5, с. 257-259].

Поза сумнівом, інтелект і кваліфікація молодих фахівців є гарантією їх вищого соціального рейтингу. Студентська наука набирає обертів у своєму розвитку і для зацікавлення молодих учених науковою діяльністю необхідно створити умови для розвитку нових технологій та інноваційних центрів. Це у більшій мірі задовольнятиме інтереси і потреби як особи з вищою освітою, так держави і суспільства в цілому [11, с. 79].

На сьогодні випускники закладів вищої освіти мають володіти як необхідними знаннями обов’язкових та фахових дисциплін, так і навиками творчого вирішення практичних завдань, постійно підвищувати свою кваліфікацію, швидко адаптуватися до сучасних умов, пов’язаних із розвитком нових технологій. Всі ці якості необхідно формувати у закладі вищої освіти завдяки участі здобувачів вищої освіти у науково-дослідній роботі.

Багато вітчизняних вчених, вивчаючи проблеми організації та методичних засад науково-дослідної роботи студентів, насамперед визначали сутність

цієї важливої складової у діяльності закладу вищої освіти.

До прикладу, Г. Пономарьова стверджує, що науково-дослідна робота студентів – це пошукова діяльність наукового характеру, у результаті якої суб’єктивне пізнання дійсності набуває певної об’єктивної теоретичної і практичної значущості і новизни [8].

Л. Степаненко вважає, що “наукова діяльність студентів - це здатність майбутнього фахівця виокремлювати головні теоретичні надбання галузевої та суміжної наук, визначати об’єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, розробляти та проводити експериментальне дослідження, яке направлено на розвиток модернізованих суспільних відносин” [11, с. 80].

В. Яремчук визначає науково-дослідну роботу студентів (НДРС) “первинною, початковою складовою глобального процесу продукування наукових знань. Вона здійснюється у межах вищих навчальних закладів під безпосереднім керівництвом досвідчених вчених і відповідних підрозділів вищих шкіл (зазвичай насамперед їх кафедр)” [14].

В. Марцин, Н. Міценко, О. Даниленко зазначали, що науково-дослідна робота студентів являє собою комплекс форм та методів формування у майбутніх спеціалістів творчого мислення, засвоєння теоретичних знань, набуття навичок дослідника [6].

На нашу думку, науково-дослідна робота студентів як один із найважливіших засобів підвищення якості підготовки фахівців з вищою освітою є комплексом заходів наукового, методичного, організаційного характеру, що забезпечує навчання всіх здобувачів вищої освіти навичкам наукових досліджень у відповідності до обраної спеціальності в межах навчального процесу і поза ним та передбачає їх систематичну участь у дослідницькій діяльності, озброєння технологіями і вміннями творчого підходу до дослідження певних наукових проблем.

Отже, науково-дослідна діяльність дозволяє студентам якнайповніше проявити індивідуальність, творчі здібності, готовність до самореалізації. Готовність здобувачів вищої освіти до наукової діяльності є “індивідуальним процесом і великою цінністю як в освітньому, так у особистісному сенсі” [5].

Враховуючи нормативно-правову базу в сфері вищої освіти, необхідно вдосконалювати методологію і методіку дослідницької підготовки студентів у вищій школі, чітко визначати її мету, завдання, мотиваційні чинники, форми та методи, що дозволить зробити освітній процес більш цікавим і продуктивним та запровадити студентоцентрований підхід.

З огляду на це метою НДРС, на нашу думку, є сприяння глибокому вивченню програмного матеріалу, розвитку наукового мислення та творчого підходу до вирішення теоретичних і практичних завдань майбутньої діяльності.

Визначення завдань науково-дослідної роботи студентів

№ з/п	Автори	Завдання науково-дослідної роботи студентів
1	К. Богуцька [1]	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення методології дослідження та використання її для поглибленого та творчого засвоєння навчального матеріалу, а також у майбутній практичній діяльності; - ознайомлення студентів з основними напрямками науково-технічного прогресу, впровадження його досягнень в практику; - ознайомлення студентів з методами планування і організацією науково-дослідної роботи; - вивчення методик та засобів самостійного вирішення наукових проблем за обраною спеціальністю; - набуття творчих трудових навичок у використанні експериментальних методів при вирішенні виробничих завдань
2	В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко [6]	<ul style="list-style-type: none"> - вивчення методології дослідження та використання її для поглибленого та творчого засвоєння навчального матеріалу, а також в майбутній практичній діяльності; - ознайомлення студентів з основними напрямками розвитку науки, впровадження її досягнень в практику; - ознайомлення студентів з методами планування і організацією науково-дослідної роботи; - вивчення методики та засобів самостійного вирішення наукових проблем по обраній спеціальності; - набуття творчих навичок у використанні наукових методів при вирішенні практичних проблем.
3	О. Русанова, П. Скляр, Л. Степаненко [9, 10, 11]	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток творчо-наукового, стратегічно-аналітичного мислення, розширення наукового світогляду; - прищеплення стійких навичок самостійної науково-дослідної роботи; - підвищення якості засвоєння дисциплін; - вироблення умінь застосовувати теоретичні знання і сучасні методи наукових досліджень у психологічній діяльності
4	Г.Ф. Пономарьова [8]	<ul style="list-style-type: none"> - формування наукового світогляду, оволодіння методологією і методами наукового дослідження; - надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму; - розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань; - прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідницької діяльності; - розвиток ініціативи, здатності застосувати теоретичні знання у своїй практичній роботі, залучення найздібніших студентів до вирішення наукових проблем, що мають суттєве значення для науки і практики; - необхідність постійного оновлення і вдосконалення своїх знань; - розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутнього фахівця; - створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у стінах вищого навчального закладу резерву вчених, дослідників, викладачів.
5	Тракування авторів	<ul style="list-style-type: none"> - поглиблення, розширення, систематизація теоретичних і практичних знань, оволодіння методикою наукових досліджень; - розвиток навичок самостійної пошукової діяльності, накопичення досвіду дослідницької роботи; - виховання творчого ставлення до наукового пошуку; - інтелектуальний і духовний розвиток особистості.

К. Богущка, В. Марцин, Н. Міценко, О. Даниленко, Л. Степаненко, О. Русанова, П. Скляр, Г. Пономарьова визначають завдання науково-дослідної роботи студентів, що, на їх погляд, сприятимуть більш ефективному формуванню навичок студентів щодо організації власних наукових досліджень та стійкої мотивації до професійної діяльності, розвитку їх творчого потенціалу та самовдосконаленню (табл. 1).

Виходячи з мети та завдань науково-дослідної роботи студентів, вважаємо слушним визначення внутрішніх чинників, що сприяють мотивації здобувачів вищої освіти до наукової роботи, які виокремлені О. А. Виходцевою, а саме:

а) мотиваційний показник, який передбачає усвідомлення студентами, що результати їх дослідження будуть використані в лекційному курсі, у методичних розробках, при публікації або іншим чином. При цьому ставлення до наукової роботи змінюється у кращу сторону, а якість її виконання поліпшується;

б) когнітивно-навчальний показник, який передбачає активне застосування результатів наукової роботи в професійній підготовці студентів, від написання реферату до дипломної (кваліфікаційної) роботи (проекту);

в) процесуальний показник, який передбачає участь у науковій роботі шляхом залучення до наукового гуртка або проблемної групи. При професійній підготовці за науковим напрямом кафедри студенти починають реалізовуватися у спеціальності або освітній програмі за тематикою, яка найбільше подобається, а можуть перейти з однієї тематики до іншої, якщо не бачать сенсу в попередній або вона їх не зацікавила;

г) комунікативний показник, який передбачає участь студентів у тренінгових гуртках, де майбутні фахівці відчувають діяльність тренера-професіонала на власному досвіді, завдяки більш індивідуальним стосункам викладача і студентів, де відбувається неформальний обмін знаннями, більш розкуто можна змоделювати професійні ситуації, не отримуючи при цьому зауваження, всі учасники мають рівні права й обов'язки, а також у будь-яку хвилину можуть перестати брати участь у роботі гуртка;

д) соціально-професійний показник, який передбачає участь студентів у олімпіадах, конкурсах наукових робіт, у студентських наукових семінарах, круглих столах та конференціях [2, с. 67-69].

Дуже важливо, що під час науково-дослідної діяльності студентів особлива увага майбутніх фахівців спрямовується на способи поповнення знань. Принципово змінюється характер мотивації, а також когнітивно-навчальної, процесуальної та соціально-професійної діяльності: замість відтворення та закріплення знань відбувається самостійний пошук нового матеріалу [7, с. 134-135]. Таким чином стимулюються зростаюча мотивація та соціально-професійна спрямованість здобувачів вищої освіти, яка спонукає їх формувати індивідуальну освітню траєкторію.

Сучасне поняття науково-дослідної роботи студентів у системі навчального процесу включає в себе два взаємопов'язаних елементи: а) ознайомлення студентів із специфікою дослідницької праці, засвоєння ними навичок цієї праці; б) власне наукові дослідження, які здійснюються студентами під керівництвом професорсько-викладацького складу вузів [6, с. 38].

Проведене нами дослідження свідчить, що у закладах вищої освіти застосовують дві основні форми науково-дослідної роботи студентів: науково-дослідна робота студентів в освітньому процесі, передбачена навчальними планами та програмами освітніх компонент, і науково-дослідна робота студентів, яка здійснюється під керівництвом науково-педагогічних працівників у позанавчальний час (рис. 1).

Науково-дослідна робота студентів у межах освітнього процесу є обов'язковою для кожного і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

– написання рефератів з конкретної теми у процесі вивчення базових освітніх компонент (загальної та професійної підготовки) та освітніх компонент за вибором;

– виконання практичних, лабораторних і самостійних завдань, контрольних робіт, які містять елементи наукового пошуку;

– виконання спеціальних завдань дослідницького характеру під час різних видів практики, індивідуальних навчально-дослідних завдань;

– підготовку і захист курсових і дипломних (кваліфікаційних) робіт (проектів), пов'язаних з проблематикою досліджень кафедр.

Згідно з навчальними планами і навчальними програмами базових освітніх компонент (загальної та професійної підготовки) та освітніх компонент за вибором кожен здобувач вищої освіти повинен оволодіти процесом наукового пізнання, виконуючи протягом усього періоду навчання завдання, які поступово ускладнюються та поглиблюються. Цей процес здійснюється поступово та поетапно.

У багатьох закладах вищої освіти навчально-дослідній роботі студентів передують вивчення спеціального курсу з основ організації та методики проведення наукових досліджень, з організації бібліографічної та патентно-ліцензійної діяльності.

Насамперед набуття навичок наукових досліджень відбувається, починаючи з ознайомлення майбутніх фахівців з прийомами, методами, видами наукового дослідження, основними поняттями наукового апарату, правилами підбору потрібної інформації та підготовки рефератів, доповідей та повідомлень з дисциплін загальної підготовки.

Елементи наукових досліджень присутні при виконанні студентами практичних, лабораторних і самостійних завдань, контрольних робіт. Найпростішою формою НДРС є підготовка рефератів з тем семінарських і практичних занять за умови, що вони написані на основі кількох десятків статей і джерел.

Реферат – це короткий письмовий огляд наукових джерел за вибраною темою чи виклад результатів самостійно проведених досліджень.

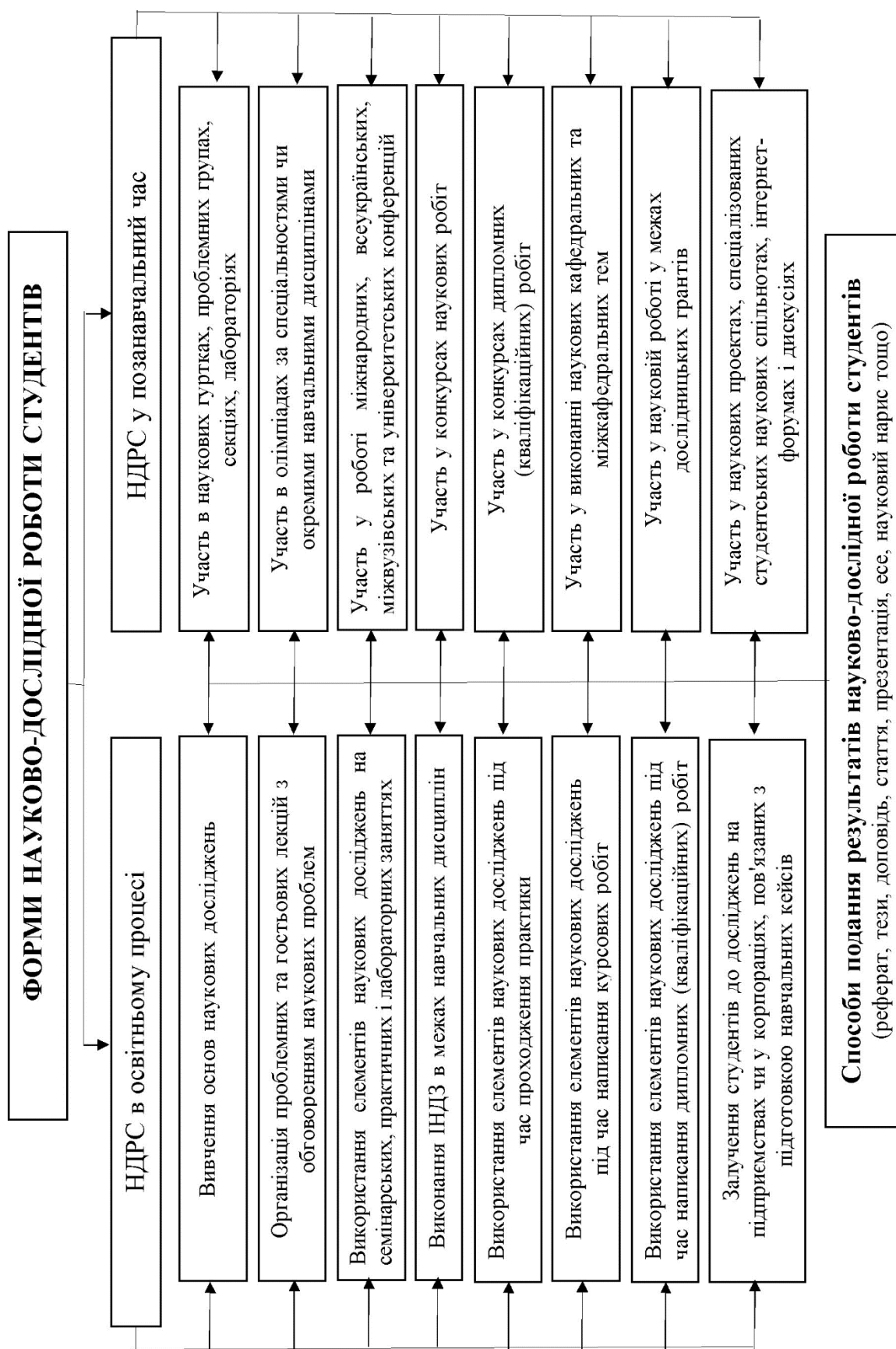

Рис. 1. Форми та способи подання результатів науково-дослідної роботи студентів

Написання рефератів – це, з одного боку, невід’ємна частина навчального процесу, а з іншого, – різновид позааудиторної науково-дослідної роботи студентів. Головне призначення реферату – стислий виклад теоретичного чи експериментального матеріалу в межах певної тематики. Реферат можна написати як на основі інформації з різних джерел, так і за матеріалами окремої монографії чи самостійно проведеного дослідження.

Найчастіше студентам доводиться писати оглядові та інформативні реферати. Робота над рефератом спрямована на формування у студентів вміння: аналізувати, зіставляти та узагальнювати різні підходи, погляди, конкретний матеріал; розкривати своє ставлення до досліджуваних проблем, робити на цій основі правильні обґрунтовані висновки. Цілями написання рефератів є: розширення кругозору студентів та поглиблення їх знань з предмета; розвиток основних практичних умінь наукової роботи (дослідницькі вміння, вміння знаходити спеціальну літературу і працювати з нею, складати список використаних джерел і оформляти опрацьований матеріал); формування наукових умінь; оволодіння стилем наукового мовлення та етикою наукового диспуту.

Особлива увага у закладах вищої освіти повинна надаватися інтегруванню елементів дослідницької складової в аудиторну роботу. Зарубіжний досвід свідчить, що методами ефективного поєднання викладання та досліджень є:

- організація “гостьових лекцій” за участі колег чи відомих науковців з метою публічного обговорення зі студентами важливих наукових проблем;

- використання на заняттях спеціальних відео-матеріалів чи презентацій, інших матеріалів, зібраних і підготовлених, що стосуються досліджуваних проблем і відображають погляди авторитетних учених у тій чи іншій сфері;

- включення останніх результатів наукових досліджень у навчальну програму дисципліни та обговорення їх на лекційних та інших заняттях;

- розроблення спеціального пакета наукових завдань для опрацювання студентами, які стосуються набуття у них навичок фахового огляду літературних джерел, написання та підготовки презентацій наукових доповідей тощо [4, с. 186-187].

Ефективною технологією навчання та залучення студентів до науково-дослідної роботи є використання індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ). Це вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-конструкторського характеру, яка виконується в процесі вивчення програмового матеріалу освітньої компоненти. ІНДЗ спрямоване на самостійне вивчення студентом частини програмового матеріалу, систематизацію, поглиблення, узагальнення, закріплення, практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної наукової роботи.

За пропозицією науково-педагогічного працівника серед видів індивідуальних навчально-дослідних завдань студенти можуть: скласти конспект із теми за заданим планом або планом, який

студент розробив самостійно; написати реферат з теми або вузької проблематики освітньої компоненти; вирішувати розрахункові або практичні ситуаційні завдання різного рівня з теми або курсу; проводити досліди у лабораторіях тощо.

Сприятливі умови для науково-дослідної роботи студентів створює виробнича практика. Загальною метою всіх практик, які проходять студенти під час навчання, є закріплення теоретичних і науково-методичних знань, набутих студентами під час опанування дисциплін професійної підготовки за відповідною спеціальністю у межах освітньої програми. Виробнича практика формує у студентів вміння і навички самостійного підбору практичного матеріалу, його аналізу та узагальнення для формування певних висновків щодо позитивних сторін роботи підприємства-базису практики та зазначення недоліків, а також виконання завдань дослідницького характеру в період практики.

Більш глибоких знань та навичок студенти набувають при написанні курсових робіт з навчальних дисциплін загальної підготовки. Вони, як правило, можуть мати як елементи науковості, так і прикладний характер. На третьому та четвертому курсах рівень знань студентів уже достатній для проведення самостійних наукових досліджень при написанні курсових робіт з фахових дисциплін. В курсових роботах із дисциплін загальної та професійної підготовки також закріплюються елементи науково-дослідної роботи студентів у вигляді наукового пошуку; складається огляд нормативної та наукової літератури та розробляються пропозиції, що можуть містити елементи новизни за темою роботи; використовуються інформаційні ресурси; узагальнюється досвід роботи досліджуваних підприємств; формуються пропозиції, скеровані на підвищення ефективності та якості роботи підприємств, за матеріалами яких виконуються курсові роботи. Теми курсових робіт повинні відображати наукові інтереси студента, що забезпечить творчий підхід до виконання. Елементи наукового пошуку, які містяться в курсових роботах за обраним напрямом дослідження, як правило, можуть продовжитися при написанні дипломної (кваліфікаційної) роботи.

Логічним підсумком науково-дослідної роботи студента впродовж всього освітнього процесу є написання та захист дипломної (кваліфікаційної) роботи. Якість підготовки дипломної роботи в значній мірі залежить від рівня використання елементів наукового пошуку, передбаченого всіма видами науково-дослідної роботи студентів за весь період навчання. Головною метою написання дипломної роботи є оволодіння методологією творчого вирішення сучасних проблем наукового та прикладного характеру на основі здобутих знань, професійних умінь та навичок відповідно до вимог стандартів вищої освіти. У процесі написання практично перевіряється здатність та підготовленість студента теоретично осмислити актуальність обраної теми, її науково-прикладну цінність, можливість виконання самостійного наукового дослідження

та використання отриманих результатів у практичній діяльності базового підприємства.

Основними завданнями дипломної (кваліфікаційної) роботи є:

– систематизація, закріплення і розширення теоретичних знань, здобутих у процесі навчання за освітньо-професійною програмою, та їх практичне використання під час вирішення конкретних наукових, економіко-соціальних і виробничих питань у певній галузі професійної діяльності;

– розвиток навичок самостійної роботи, оволодіння методикою досліджень та експериментування, фізичного або математичного моделювання, використання сучасних інформаційних технологій у процесі виконання завдань, які передбачені завданнями на виконання дипломної роботи;

– визначення відповідності рівня підготовки випускника вимогам освітньо-професійної програми, його готовності та спроможності до самостійної роботи в умовах ринкової економіки, сучасного виробництва, прогресу науки, техніки та культури.

Однією з перспективних форм науково-дослідної роботи студентів, на нашу думку, є їх залучення до досліджень на підприємствах, у корпораціях, пов'язаних з підготовкою навчальних кейсів. При цьому дослідницька група може складатися з 7-10 осіб, які не лише збирають матеріал, а й беруть участь у дискусіях. Участь студентів має бути добровільною, а їх роботу очолюють провідні професори закладу вищої освіти. Участь у такій науковій роботі має бути обов'язково відображена в індивідуальному навчальному плані здобувача вищої освіти та врахована відповідним підприємством чи корпорацією при працевлаштуванні як одна з переваг на ринку праці [4, с. 186-187].

Таким чином, науково-дослідна робота студентів в освітньому процесі має бути комплексною системою, що забезпечує безперервну участь студентів у науковій роботі протягом всього періоду навчання, передбачає наступність її методів і форм від курсу до курсу, від кафедри до кафедри, від однієї освітньої компоненти до іншої, протягом більшості навчальних занять, а обсяг і складність набутих студентами у процесі наукової роботи знань, вмінь та навичок зростати поступово. Водночас усі форми та види запланованої та позапланової науково-дослідної роботи студентів обиралися ними самостійно в межах їх індивідуальної навчальної траєкторії.

Науково-дослідна робота студентів, що проводиться поза навчальним процесом під керівництвом науково-педагогічних працівників, є одним із найважливіших засобів формування висококваліфікованих фахівців. Вона передбачає: участь у роботі кафедральних наукових гуртків; проблемних груп, секцій, лабораторій; участь у Всеукраїнських олімпіадах за спеціальностями чи окремими навчальними дисциплінами; написання статей, тез, доповідей чи інших публікацій; участь у роботі міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських та університетських науково-практичних конференцій, форумів; участь у Всеукраїнських конкурсах дипломних (кваліфікаційних) та наукових робіт;

участь у виконанні наукових кафедральних чи міжкафедральних тем, участь у науковій роботі в межах дослідницьких грантів, у наукових проектах, спеціалізованих студентських наукових спільнотах, інтернет-форумах і дискусіях тощо.

Студентський науковий гурток як форма НДРС є добровільним об'єднанням студентів, зацікавлених у поглибленому вивченні відповідної галузі наук, яке формується за напрямком наукової діяльності кафедри та з врахуванням вимог освітньої програми підготовки для здобувачів вищої освіти за певною спеціальністю.

Гурток створюється окремо на кожній кафедрі. На одній кафедрі може функціонувати декілька гуртків з тематики, що відноситься до спеціалізації кафедри.

У своїй діяльності гурток керується принципами рівноправності членів гуртка, самоврядування, відкритості та прозорості діяльності, доцільності, добровільності, плановості, реальності тематики, різноманітності методів роботи, стабільності складу, врахування інтересів і можливостей студентів, високої наукової кваліфікації і зацікавленості викладачів – наукових керівників, спадкоємності і формування традицій у роботі, стимулювання, логічного поєднання науково-дослідної роботи з навчальним процесом. За згодою наукових керівників можуть проводитися міжкафедральні засідання гуртків. План роботи гуртка та основні напрями його наукових досліджень розробляються відповідно до науково-дослідної тематики кафедри і затверджуються на засіданні кафедри. Діяльність студентських наукових гуртків сприяє оволодінню спеціальністю, розширенню теоретичного кругозору і наукової ерудиції майбутніх фахівців, ознайомленню студентів зі станом розроблення наукових проблем у різних галузях науки, техніки, культури, формуванню здібностей застосовувати теоретичні знання в практичній діяльності, прищепленню студентам навичок ведення наукових дискусій тощо.

Діяльність студентів у проблемних групах має багато спільного з роботою в наукових гуртках. Вона може об'єднувати студентів різних курсів і факультетів вищого навчального закладу. Об'єктом наукового дослідження може бути проблема, якою займається науковий керівник цієї групи. Перевагою такої форми НДРС є можливість дослідження обраної теми значно глибше і різнобічніше.

Робота в проблемних студентських лабораторіях (ПСЛ) охоплює різні види моделювання, вивчення й аналіз реальних документів, програм, ділові ігри, проведення експерименту, створення чогось нового. Тут надзвичайно важливе значення має здатність студентів працювати колективно. Якщо у науковому гуртку кожен студент відповідає переважно тільки за себе, то в ПСЛ, де теми досліджень більш глобальні, однією самостійною роботою обійтися практично неможливо. Керівник лабораторії повинен допомогти студентам поділити тему на окремі питання, вирішення кожного з яких полегшуватиме вирішення головної проблеми. Необхідно брати до уваги інтереси кожного студента, його схильності та можливості. Працюючи в

ПСЛ, студент має змогу здобути за час навчання і роботи в гуртках знання реалізувати в дослідженнях, що мають практичне значення. Отже, робота в ПСЛ є важливим кроком до повноцінної науково-дослідної роботи і цінним досвідом для наукової та практичної діяльності [13].

Участь студентів у Всеукраїнських олімпіадах за спеціальностями чи окремими навчальними дисциплінами є важливою умовою та формою єдності наукової та навчальної діяльності студентів. У закладах вищої освіти за наказом ректора проводяться перші тури Всеукраїнських олімпіад за спеціальностями чи окремими навчальними дисциплінами, у яких можуть брати участь студенти старших курсів бакалаврату та магістратури за бажанням. Водночас викладачі можуть захочувати студентів до такої участі, додаючи їм додаткові бали при прийманні заліків чи іспитів з відповідних дисциплін. У другому турі беруть участь двоє-трьох студентів, які перемогли у першому турі та продемонстрували глибокі знання та вміння, творчий підхід до вирішення ситуаційних завдань.

Науково-дослідна робота студентів є різною за своїм характером, рівнем складності та змістом дослідження, що зумовлює подання її результатів різними способами, серед яких є реферат, наукова доповідь, тези, стаття тощо. Під час їхньої підготовки та оформлення важливо дотримуватися певних вимог, адже правильне подання наукової роботи відіграє величезну роль під час її оцінювання.

Наукова доповідь – одна з форм оприлюднення результатів наукового дослідження, розгорнутий виклад певної наукової теми, проблеми чи питання.

Написання доповідей – це письмовий виклад самостійно опрацьованої теми за навчальними посібниками, спеціальною літературою та іншими джерелами, тобто документ, що містить інформацію про предмет та об'єкт дослідження, обґрунтування актуальності та перспективності вивчення цього питання, основні результати, висновки та пропозиції.

Метою наукової доповіді є формування у студентів вміння пов'язувати теорію з практикою, користуватися літературою, статистичними даними, популярно викладати складні питання, триматися перед аудиторією. Студенти отримують також завдання виступити із запитаннями, коментарями до доповіді, а згодом оцінити її.

У доповіді поєднуються три якості дослідника: вміння провести наукове дослідження, вміння подати результати слухачам і кваліфіковано відповісти на питання.

На наукових конференціях молоді дослідники виступають із результатами своєї наукової роботи у формі доповіді чи повідомлення. Це змушує їх ретельно готувати виступ, формує ораторські здібності. Кожен студент має змогу оцінити свою роботу на тлі інших і зробити відповідні висновки. Адже на конференціях, як правило, відбувається творче обговорення доповідей, то кожен доповідач може почерпнути оригінальні думки, ідеї.

За результатами доповіді на науковій конференції студент може підготувати до друку тези, в яких коротко викладаються основні думки та пропозиції доповідача.

Тези – це коротко сформульовані основні положення наукової доповіді, статті чи іншої наукової праці. Пишуть тези з метою узагальнення наявного матеріалу, подання змісту відносно великого об'єму публікації чи доповіді в короткому формулюванні. Основні ідеї статті чи доповіді, коротко викладені в тезах (1-2 сторінки), можуть сформулювати думку читача про наукову працю загалом та впливатимуть на рішення про потребу ознайомитися з її матеріалом загалом [12].

Написання наукових статей – один із найскладніших видів науково-дослідної роботи студентів, що носить інноваційний характер та є найважливішим аспектом формування особистості майбутнього вченого чи фахівця високої кваліфікації, слугує потужним засобом селективного відбору кадрів для підготовки молодих учених, збереження і відновлення наукових шкіл. Важливу роль при цьому відіграють викладачі-наукові керівники, які допомагають студентам при виборі напряму науково-дослідницької роботи з урахуванням: актуальності теми, знань та умінь студента для виконання досліджень; перспектив для подальшого продовження роботи в цьому напрямі; достатнього забезпечення відповідним первинним матеріалом тощо. Такий вид науково-дослідної роботи студентів передбачає тісну співпрацю між студентом та викладачем-науковим керівником.

Участь студентів у виконанні наукових кафедральних чи міжкафедральних тем, як правило, відбувається на четвертому курсі бакалаврату або в магістратурі. Вони уже мають певний досвід науково-дослідної роботи в гуртках, участі в роботі наукових студентських конференцій, тісної співпраці зі своїм науковим керівником. Результатом такої форми науково-дослідної роботи студентів є написання наукових робіт та/або дипломних (кваліфікаційних) робіт (проектів), що містять елементи наукової новизни.

У закладах вищої освіти обов'язково проводять перші тури Всеукраїнських конкурсів дипломних (кваліфікаційних) та наукових робіт, участь у яких можуть брати усі студенти-випускники бакалаврату та/або магістратури. Для участі у другому етапі відбираються 2-3 найкращі роботи, що виконані на актуальну тематику, містять елементи новизни та інноваційні пропозиції, що запроваджені у практику діяльності підприємства (підприємств), за матеріалами якого (яких) виконувалася кваліфікаційна робота.

Перспективною та ефективною формою науково-дослідної роботи студентів, на нашу думку, є участь у конкурсах з отримання дослідницьких грантів. Дедалі частіше студенти мають можливість брати участь у наукових проектах, спеціалізованих студентських наукових спільнотах, інтернет-форумах і дискусіях.

Основне завдання керівництва закладу вищої освіти, гарантів освітніх програм, кураторів груп та

науково-педагогічних працівників – спонукати студентів до активної наукової роботи, керувати нею та застосовувати матеріальні та моральні заохочення. Саме такі новітні форми науково-дослідної роботи студентів дозволяють їм брати активну участь у формуванні своєї індивідуальної навчальної траєкторії, набуті таких знань та умінь, які допоможуть адаптуватися до вимог ринку праці.

При організації студентської науково-дослідної роботи необхідно враховувати особистісні характеристики студентів у їх готовності до наукової діяльності:

– студенти, які добре адаптуються до нових умов професійної підготовки. Вони дослуховуються до конструктивних пропозицій наукового керівника, готові до самостійного пошуку та організації свого позааудиторного часу, вмотивовано підвищують професійний та освітній рівень, самі шукають експериментальні майданчики як засіб розширення спектра доступних професійних ролей. Такі студенти мають високу мотивацію як до аудиторної, так і позааудиторної наукової роботи, виявляють високий рівень у когнітивно-навчальному, процесуальному, комунікативному та соціально-професійному показниках;

– студенти, які схильні до екстенсивної діяльності. Такі студенти найбільш адекватними засобами долають труднощі у науковому пошуку, використовуючи всі наявні технологічні ресурси закладу вищої освіти – бібліотеки, Інтернет, прораховують найбільш мінімальні витрати свого часу для написання дослідження, дослуховуються до порад наукового керівника, але самі не шукають експериментальні майданчики. Такі студенти мають середній рівень у мотиваційному, когнітивно-навчальному, процесуальному, комунікативному та соціально-професійному показниках;

– пасивний тип особистості майбутнього фахівця. Він характеризується відсутністю мотивації до наукової діяльності, має низький когнітивно-навчальний, процесуальний, комунікативний та соціально-професійний показник, як правило, у нього багато пропущеного навчального часу, диплом про вищу освіту потрібен заради диплома [11, с. 75-85].

Як правило, третина студентів готова до наукової діяльності, активного пошуку та сприйняття новітньої інформації. Студенти, які оцінили задоволення від отримання нових знань, вмотивовано шукають нові форми та теми дослідження у запропонованій їм сфері та беруть активну участь у науково-дослідній роботі як під час освітнього процесу, так і у позанавчальний час. Тому, якщо подивитися на науково-дослідну роботу студентів загалом, то можна констатувати, що їй властивий внутрішній потенціал розвитку, постійний динамізм, прагнення знайти нові форми та способи.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Отже, організація науково-дослідної роботи студентів є важливим чинником підвищення ефективної професійної підготовки майбутнього фахівця у закладі вищої освіти передусім тому, що передбачає індивідуалізацію

навчання, дає змогу реалізовувати особистісно орієнтоване навчання та формувати індивідуальну освітню траєкторію, розширює обсяг знань, умінь та навичок студентів, сприяє формуванню активності, ініціативи, допитливості, розвиває творче мислення, спонукає до самостійних пошуків та забезпечує студентоцентризований підхід у вищій школі.

Відповідно до Законів України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, “Про авторське право і суміжні права”, “Про видавничу справу”, “Про запобігання корупції”, листа МОН України №1/9-565 від 24.10.2017 “Щодо забезпечення академічної доброчесності у закладах вищої освіти”, листа МОН України №1/11-8681 від 15.08.2018 “Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, наукових доповідях, статтях тощо)” особливої ваги набувають проблеми:

– дотримання високих професійних стандартів в усіх сферах діяльності закладу вищої освіти (освітній, науковий, виховний тощо);

– підтримки етичних взаємовідносин між науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти;

– запобігання проявам порушення академічної доброчесності та неетичної поведінки;

– запобігання та виявлення плагіату в наукових роботах науково-педагогічних працівників і студентів всіх освітніх ступенів (ОС) та форм навчання;

– розвитку навичок коректної роботи з джерелами інформації та впровадження практики належного цитування;

– дотримання вимог наукової етики та поваги до інтелектуальних надбань.

Тому подальші наші дослідження будуть зосереджені на вивченні та моніторингу визначення рівня обізнаності здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників щодо процедур дотримання академічної доброчесності, її популяризації в академічному середовищі та заходів щодо реагування на прояви академічної недоброчесності з метою створення сприятливого академічного середовища та забезпечення дієвої організації освітнього процесу; розвитку інтелектуального, особистісного потенціалу всіх учасників науково-дослідної роботи, підвищення престижу вищої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуцька К. І. Наукова робота студентів у системі навчального процесу: методологія та організація / Богуцька К. І. // Матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції : збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С. 63-66.

2. Виходцева О. А. Психологічні особливості засвоєння текстової інформації студентами вищих педагогічних закладів освіти: дис... психол. наук:

19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2004. – 194 с.

3. Власова О. І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей : дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2006. – 425 с.

4. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія / [А. Ф. Павленко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Ільницький та ін. ; за заг. ред. д.е.н., проф. А. Ф. Павленка та д.е.н., проф. Л. Л. Антонюк]. – К. : КНЕУ, 2014. – 350 с.

5. Основи наукових досліджень : навч.-метод. посіб. / [С. М. Злепко, О. П. Мінцер, С. В. Павлов, Ж. А. Терещенко та ін.]. – Луцьк : ЛБІ МНТУ, Вінниця ВНТУ, 2011. – 185 с.

6. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / [В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко та ін.]. – Львів : Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с.

7. Нісімчук А. С. Сучасні педагогічні технології : навч. посіб. / А. С. Нісімчук, О. С. Падалка, О. Т. Шпак. – К. : Просвіта, 2000. – 368 с.

8. Пономарьова Г. Ф. Науково-дослідна робота студентів у ВНЗ як складова їх професійної підготовки / Г. Ф. Пономарьова // Наукові записки кафедри педагогіки. – Харків, 2010. – Вип. XXIV. – С. 138-144.

9. Русанова О. О. Індивідуалізація навчання у вищій школі: теоретичні та методичні засади : монографія / О. О. Русанова; Мakiiv. ekon.-humanit. in-t. – Донецьк : Дмитренко Л.Р., 2010. – 211 с.

10. Скляр П. П. Психологічні засади гуманізації вищої технічної освіти : автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 / НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2011. – 43 с.

11. Степаненко Л. М. Наукова робота у професійній підготовці майбутніх психологів до взаємодії з маргінальними соціальними групами / Л. М. Степаненко // Освітній дискурс : збірник наукових праць. – К. : Гілея, 2020. – Вип. 19 (1). – С. 75-85.

12. Шопя Я. І. Студентська наукова робота : навч. посібн. / Я. І. Шопя, О. І. Конопельник, Н. Є. Фтомин ; [за ред. П. М. Якібчука]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 184 с.

13. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М. М. Фіцула. – [2-ге вид., доп.]. – К. : Академвидав, 2014. – 456 с.

14. Яремчук В. Основи науково-дослідної роботи студентів : навчальний посібник для студентів факультетів гуманітарного профілю / В. Яремчук. – [2-ге вид., виправл.]. – Острог : НУ “Острозька академія”, 2012. – 56 с.

REFERENCES

1. Bohuts'ka, K. I. (2013), Naukova robota studentiv u systemi navchal'noho protsesu: metodolohiia ta orhanizatsiia, Materialy XIV Mizhnarodnoi

naukovo-praktychnoi internet-konferentsii : zbirnyk naukovykh prats', Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj, s. 63-66.

2. Vykhodtseva, O. A. (2004), Psykholohichni osoblyvosti zasvoiennia tekstovoi informatsii studentamy vyschykh pedahohichnykh zakladiv osvity: dys... psykhol. nauk: 19.00.07 / Natsional'nyj pedaho_hichnyj un-t im. M. P. Drahomanova, Kyiv, 194 s.

3. Vlasova, O. I. (2006), Psykholohichna struktura ta chynnyky rozvytku sotsial'nykh zbidnostej : dys... d-ra psykhol. nauk: 19.00.07 / Kyivs'kyj natsional'nyj un-t im. Tarasa Shevchenka, Kyiv, 425 s.

4. Doslidnyts'ki universytety: svitovyy dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini : monohrafiia, A. F. Pavlenko, L. L. Antoniuk, N. V. Vasyl'kova, D. O. Il'nyts'kyj ta in. ; za zah. red. d.e.n., prof. A. F. Pavlenka ta d.e.n., prof. L. L. Antoniuk (2014), KNEU, K., 350 s.

5. Osnovy naukovykh doslidzhen' : navch.-metod. posib., S. M. Zlepko, O. P. Mintser, S. V. Pavlov, Zh. A. Tereschenko ta in. (2011), LBI MNTU, Vinnytsia VNTU, Luts'k, 185 s.

6. Osnovy naukovykh doslidzhen' : navch. posib., V. S. Martsyn, N. H. Mitsenko, O. A. Danylenko ta in. (2002), Romus-Polihrad, L'viv, 128 s.

7. Nisimchuk, A. S. Padalka, O. S. and Shpak, O. T. (2000), Suchasni pedahohichni tekhnolohii : navch. posib., Prosvita, K., 368 s.

8. Ponomar'ova, H. F. (2010), Naukovo-doslidna robota studentiv u VNZ iak skladova ikh profesijnoi pidhotovky, Naukovi zapysky kafedry pedahohiky, Kharkiv, vyp. KhKhIV, s. 138-144.

9. Rusanova, O. O. (2010), Indyvidualizatsiia navchannia u vyschij shkoli: teoretychni ta metodychni zasady : monohrafiia; Makiiv. ekon.-humanit. in-t, Dmytrenko L.R., Donets'k, 211 s.

10. Skliar, P. P. (2011), Psykholohichni zasady humanizatsii vyschoi tekhnichnoi osvity : avtoref. dys. ... d-ra psykhol. nauk: 19.00.07 / NAPN Ukrainy, In-t psykholohii im. H. S. Kostiuca, K., 43 s.

11. Stepanenko, L. M. (2020), Naukova robota u profesijnij pidhotovtsi majbutnikh psykholohiv do vzaiemodii z marhinal'nymy sotsial'nymy hrupamy, Osvitnij dyskurs : zbirnyk naukovykh prats', Hileia, K., vyp. 19 (1), s. 75-85.

12. Shopa, Ya. I. Konopel'nyk, O. I. and Ftomyn, N. Ye. (2013), Students'ka naukova robota : navch. posibn.; za red. P. M. Yakibchuka, LNU imeni Ivana Franka, L'viv, 184 s.

13. Fitsula, M. M. (2014), Pedahohika vyschoi shkoly : navch. posib., 2 nd ed, Akademvydav, K., 456 s.

14. Yaremchuk V. (2012), Osnovy naukovodoslidnoi roboty studentiv : navchal'nyj posibnyk dlia studentiv fakul'tetiv humanitarnoho profiliiu, 2 nd ed, NU “Ostroz'ka akademiia”, Ostroh, 56 s.

Стаття надійшла до редакції 02 березня 2020 року